

at og patriciatet i de fire nordslesvigske købstæder før 1750, og desuden finder vi tre skolehistoriske bidrag: for tiden 1738–1815 undersøges, hvor lærere og elever af det berømte Christianeum i Altona kom fra (Franklin Kopitzsch), for tiden 1791–1900 belyses folkeskolelærernes mobilitet ved hjælp af dimittender fra Tønder seminarium (Claus-Peter Holz) og folkeskolelærernes flytninger i kejserrigets tid (Wolfgang Kopitzsch). Endelig behandler Lars Hennings kirkebøgerne m.v. som kildegruppe og Klaus-J. Lorenzen-Schmidt leverer en kort bibliografi til emnet; den indeholder også nogle danske titler.

Alt i alt et fængslende og lovende tiltag, der burde friste til samarbejde hen over grænsen.

Lorenz Rerup

Sv. CEDERGREEN BECH: Storhandelens by 1728–1830. Københavns historie bind 3. Redigeret af Sv. CEDERGREEN BECH, ERIK KJERSGAARD og JAN DANIELSEN. Kbh., Gyldendal, 1981. 368 s. Ill. 250 kr.

Bindet om den florissante hovedstad er skrevet af en erfaren skribent og foreligger letlæst, underholdende og rigt illustreret. Udgangspunktet, den halvt ryddede by, giver en glimrende baggrund for det første store afsnit om genopbygningen efter branden i 1728 og de næste par årtiers slotsbyggeri, erhvervsliv, bystyre og begyndende fjernhandel. Herefter er der så lagt op til det store afsnit »I ly af neutraliteten«, som faktisk optager resten af bogen. Man bladrer forgæves efter en forventet tredie del om perioden fra freden i Kiel til tiden omkring monarkens død, men finder kun et lille afsnit allersidst om Kongens København. Den mest sandsynlige forklaring forekommer at være, at stoffets mængde undervejs ligegodt har taget pusten fra forfatteren, hvad i og for sig er forståeligt nok.

Dette turde også hænge sammen med det brede sigte med Københavns historie, som på den ene side skal give et indtryk af levevilkår og tilværelse i kongeslot såvel som i baghus, men samtidig må tage højde for rækken af dramatiske begivenheder over Struenseetiden til englænderkrigene. Velkendte hændelser får deres, og inden da er med sikker hånd indpasset afsnit, der holder læseren i ånde. Modstillingen af teater og skafot er – om ikke andet – virkningsfuld, og skulle læseren blive ubehageligt berørt, er der vederkvægelse i den følgende idyl fra Bernstorff Slot, hvor havevæksterne trives og bøndergodset udskiftes. Og så tilbage til selve byen, hvor Christian 7 turer rundt. Inden for de enkelte afsnit sammenkædes elegant efter associationsmetoden, hvorved man hurtigt i afsnittet om Reformtider kan komme fra den offentlige mening, over Johan Herman Wessel, Ewald, klubberne, oplysningstidens skoler, pigeliv, moder, til revolutionsromantik og P. A. Heiberg. Behændigt gjort, omend mere kalejdoskop end perspektivkasse.

Til gengæld har der næppe været tid til at få ført alt à jour, og det fremkalder uundgåeligt indvendinger. Blot et enkelt eksempel: Ingen vil nødvendigvis forlange, at læseren af Københavns historie skal sendes langt af led til søs, men med bindets titel in mente, er det fundet naturligt at give en beretning om en ostindiefart. Dette sker da een gang for alle med en indgående skildring af »Prinsesse Lovise« og dens mandskabs sørgelige skæbne 1743–45 (side 122–126). Et lille forbehold med hensyn til repræsentativiteten drukner ganske, og i afsnittets afsluttende bemærkninger er der ingen reservationer. Ærgerligt, at seriøse arbejder publiceret af Erik Gøbel 1978–79 slet ikke er taget i betragtning, al den stund det her overbevisende fremgår, at i alt fald kinafarten i 1700-tallet efter en indkøringsperiode kom til at fungere med et maksimum af planmæssighed og et minimum af dramatik. Dette nødvendige korrektiv til den gode historie mangler både i tekst og litteraturliste. Og tilsvarende kan man fornemme behov for justering af større eller mindre omfang: paradokset slotsbyggeri kontra kapitalmangel, den »frihandelsvenlige« toldforordning 1797, Slaget på Rheden etc. Konklusionen er nok, at det uvægerligt kommer til at knibe

med tid og eftertanke, når forlagsmaskinen tromler frem. Men den indbyggede forældelse er måske tilsigtet?

Anders Monrad Møller

JØRGEN ELIASSEN og SØLVI SOGNER (red.): Bot eller Bryllup. Ugifte mødre og gravide bruder i det gamle samfundet. Oslo-Bergen-Tromsø, Universitetsforlaget, 1981. 124 s.

Det foreliggende værk vedrørende de samfundsmæssige holdninger til og konsekvenser af graviditet udenfor ægteskab i 1700–1800 tallets Norge er en antologi på 6 enkeltartikler vedrørende det angivne hovedtema. Antologiens tilblivelse kan formentlig ses i forlængelse af den intense forskning og ofte hede debat vedrørende norsk demografisk historie, der har fundet sted siden fremkomsten af Michael Drakes værk »Population and Society in Norway 1735–1865« i 1969. Debatten har først og fremmest været ført i *Scandinavian Economic History Review*, *Norsk Historisk Tidsskrift* og *Heimen*, hvor man kan finde de første 30 artikler vedrørende norsk demografi i 1700 og 1800 tallet fra 1970 og frem til i dag.

Debatten har først og fremmest koncentreret sig om fordele, ulemper og muligheder ved anvendelsen af en række primære og sekundære kilder, om problemerne med at udvælge repræsentative regioner til de demografiske mikrostudier samt om forklaringer på og nærmere tidsbestemmelse af den faldende mortalitet, som fra slutningen af 1700-tallet bevirker den stærke stigning i befolkningstallet. Set i forhold til disse debatpunkter må temaet i den foreliggende fremstilling siges at bevæge sig i smult vande udenfor strømhvirlerne i det oprørte norske demografiske forskningshav. Dette er dog ikke ensbetydende med at det valgte emne er uinteressant, tværtimod kan den her valgte nye tilgangsvinkel på demografien formentlig virke befordrende på udviklingen i ellers fastlåste synspunkter. Som det fremføres i indledningen er det interessant at studere den udenomsægteskabelige aktivitet, som denne foregik ved siden af den socialt accepterede, for herved fremstår selve giftermålinstitutionen i et klarere lys. Netop i skæringspunktet mellem norm og afvigelse kan historikeren få markeret grænsen for, hvad det enkelte samfund har tolereret af menneskelig livsudfoldelse. Herved bevæger bidragsyderne til værket sig under inspiration af anden vesteuropæisk forskning bort fra den rene demografiske forskning over til en mere sociologisk præget undersøgelse og forståelse af de demografiske fænomeners samfundsmæssige konsekvenser. Michael Drake der i sin tidligere forskning netop har fremhævet den norske forsker Eilert Sundt på T. R. Malthus' bekostning, står da også for det første korte indlæg i antologien. Her fremhæves atter Eilert Sundts indsats og der gives en langtidsoversigt over udviklingen i de illegitime fødslers antal i Norge fra 1760–1960.

Lisbeth Risa beskæftiger sig i sit indlæg, »Mann og Kvinne framfor Loven. Rettspraksis i saker mot ugifte mødre. En granskning af retsmateriale frå Stavanger amt 1721–41« med samfundets officielle normer og forholdsregler overfor fødsler udenfor ægteskab samt med det norske samfunds faktiske reaktion på de skete brud på normsættet. Konklusionen på gennemgangen af forholdene i Stavanger amt bliver, at retspraksis i lejemålssager fungerede således, at sanktionerne hovedsagelig omfattede dem, der talte mindst i samfundet. Og af disse igen blev kvinderne hårdest ramt.

Torleif Hansen beretter dernæst i »Straff og Skjebne. Ugifte mødre i Sogn 1711–1727« om, hvorledes det gik senere i livet med de personer, der blev dømt og straffet for brud på sædelighedslovene. Hermed tilføjer han på grundlag af et unikt kildemateriale fra Sogn en ny og væsentlig dimension til hovedtemaet.

Jørgen Eliassen deltager med to bidrag. I det første »Fødsler udenfor ægteskab i lys af det gamle norske giftermålssystemet« bliver udviklingen i tallet på illegitime fødsler gennemgået for perioden 1760–1850. Det påpeges, at tallet på illegitime fødsler stiger langt stærkere i